

Szemle

Hunok és jezsuiták Szörényi László tanulmányai

Régen megszoktuk, hogy magyar irodalomnak tekintjük a „pannóniai” latint is. A „Nunc e Pannonia Carmina missa legit” vagy a „Recrudescunt vulnera” éppúgy magyarul szól, mint a „Csend vala, felleg alól szállt fel az éjjeli hold”.

Szörényi László könyvét azonban joggal tekinthetjük a magyar kultúrtörténet szűk körben is alig ismert, de annál fontosabb vonulata felfedezésének és rekonstrukciójának. A *Hunok és jezsuiták* című kötet a szerző 1973 és 1991 között írt, először többszerzős kötetben, folyóiratokban és kongresszusi aktákban megjelent tanulmányait tartalmazza, szám szerint tizenkilencet. A tanulmányok összefüggő tudományos művet alkotnak, amelynek témája a XVII–XVIII. századi, jezsuita szerzők által művelt latin nyelvű hősi epika. A kötet élén három, Zrínyivel kapcsolatos tanulmány áll, ezeket követik időrendben a latin eposzokat bemutató és elemző tanulmányok. Szörényi jelzi: „Könyvem célkitűzése nem tette lehetővé, hogy teljes egészében feldolgozzam a magyarországi latin jezsuita elbeszélő költészet történetét.” A célkitűzés értelmében a tanulmányok a honfoglalási témát – beleértve az Attila hunjai által végrehajtott „első honfoglalást” – járják körül. Mégpedig azért, mert e témában követhető nyomon az a tény, amelyet húsz évvel ezelőtt

Szörényi tárt fel és elemzett elsőként, s amelynek akkor még a jezsuitákat körülvevő negatív „legendákkal” kellett megütökönie: vagyis az a tény, hogy „a magyar jezsuiták – nehéz belső küzdelmek után – végül is hasonultak a magyar rendi történetsszemlélethez, melynek központi eleme volt a hun mítosz”. Így kerülnek a könyvben egymás mellé hunok és jezsuiták: az intellektuális játéknak tűnő cím reális, részletesen feltárt és meggyőzően elemzett kultúrtörténeti folyamatot jelöl.

A három Zrínyi-tanulmány az elhangzás, illetve a megjelenés óta a Zrínyi-kutatások kötelező hivatkozási pontjává lett. Szörényi bizonyítja, hogy Alexander Cortesius Mátyás-panegyricusa „dióhéjban már tartalmazza Zrínyi epikus koncepciójának lényegét”, s egyben valószínűsíti a Mátyás udvarában „Galeotto tanúbizonysága szerint még virágzó eposz” létezését. A *Szigeti veszedelem és az európai epikus hagyomány* olyan, tömörségében is sokoldalúan informatív, messze kitekintő munka, amely nélkülözhetetlen a Zrínyi világirodalmi helyét meghatározni kívánó kutatások számára. A *Zrínyi és Attila* pedig szorosabban a kötet témájához kapcsolja Zrínyit az Attila-epigrammák történeti koncepciójának megvilágításával.

Ezután Szörényi a XVII. századi olasz, magyar és középkelet-európai latin jezsuita eposzok által kialakított hősi ideált vizsgálja fel. Az elemzett művek a Tasso értekezéseire épülő modern eposzelmélet költői gyakorlatba való átültetésének egy-egy típusát képviselik. Szörényi kiemeli, hogy ezek a művek az ideális nemzeti hős keresése során „tematikai zsákutcába kerülnek”, amelyből a használható kivezető utat az antik hősi apparátus és mitológia krisztianizációja jelentheti. Szörényi bemutatja, hogyan hasznosítja a

latin jezsuita epika a keresztényesített, ovidiuszi *Metamorphosest*, majd a vergiliusi eposzt a XVIII. században. Fontos láncszemként emeli ki: Bernardus Pannagl költészete „az univerzalisztikus célokat, teokratikus utópiát maga elé célul tűző jezsuita költészetnek talán [...] utolsó hajtása”, amely azonban „az epikus koncepció laicizálásához az első döntő lépést adta”.

A további tanulmányok az Attila-mítosz koncepciók változásait mutatják be a latin nyelvű epikában, mindenkor a történelmi körülmények tömören felvázolt ideológiai kihatásaival összefüggésben. Az első lépés a negatív, ördögi ihletésű Attila megjelenítése. Majd a harci és nemes erényekben kiváló „szkíta” nép, a Regnum Marianum ideológiájával áthatott Pannonia-Hungaria megéneklése teszi lehetővé, hogy a honfoglalás eszméjének irányában tolódjék el az epikai koncepció, egyelőre a Habsburg-ház dicsőségének szellemében. Valódi átalakulást az ovidiusztól a vergiliusi modellhez való „megtérés” hoz: e fordulat eszmei, felfogásbeli változást jelent.

A *Metamorphosest* mint modellt követő jezsuita eposzok „óhatatlanul a jelen apológiájába torkollottak, a múlt bármely hagyományát pedig allegorikusan átídomítva használhatták csak fel”. A hagyomány kimerülése, az eljárás csődje? Tény, hogy Répszeli László 1731-ben megjelent *Hunniasa* a vergiliusi mintát választja, és a nemzeti hagyományhoz fordul: a jelen igazságának megfelelő ábrázolásáról lemond, de „megnyílt előtte az egész nemesi történeti hagyomány”, ami az eleven, konkrét, sőt epikai figurává alakítható történeti alakok szerepeltetését tette számára – s követői számára – lehetővé. A vergiliusi hősi képletten belül teszi magáévá „a nemesi tudatban szilárdan meggyökeresedett”

koncepciót, amely szerint a hunok a magyar nép ősei, Attila pedig – mint Zrínyi írta – a „magyarok legelső királya”. A továbbiakban a magyar történelem többi nagy alakja is a hunoktól származó magyarság történelmi küldetése, mitikus-keresztény, de ősi erényekben bővelkedő hősiessége és dicső tettei folyamatában foglalhatta el méltó helyét a hősi epikában.

Szörényi László munkája nélkülözhetetlen annak megértéséhez, hogyan alakult ki a magyar romantika századának nemzeti mitológiája, hősfelfogása és hősköltészete. Hidat épít Zrínyi és Vörösmarty eposza között, eddig hiányzó információkhoz juttatva az olvasót és a kutatót. Az alig ismert latin művek mellett a legújabb kutatások eredményeit és módszereit is ismerteti. Szörényi műismertetései, műelemzésesei teljes filológiai fegyverzetükben és hibátlan szakszerűségükben is élvezetesek. Szörényi stílusa az előbeszéd közvetlenségével és a rétorikai érvelés, bizonyítás eszközeivel egyaránt rendelkezik. Nem „szép” nyelv ez, szépsége metszően jó metaforáiban, a logikai alakzatok és a filológiai mondanivaló pontos illesztésében van. Nagyon oda kell figyelni, időnként „kapaszkodni” kell: sűrű, tömör az információ és a konklúzió, de Szörényi a jó tanár pszichológiai érzékével élvezetes, ironikus, játékos, időnként „lezser” módon meséli el az elemzett műveket, s ezzel pihenőt kínál, anélkül, hogy abszolút tudományos komolyságából veszítené. Külön figyelmet érdemel az apparátus precizitása: szinte a nyomdába adás pillanatáig regisztrálja a magyar és a nemzetközi kutatás legújabb eredményeit és módszereit, értékes tájékoztatást nyújtva ezzel is. Elsőrangú irodalom- és kultúrtörténeti művet tartunk kezünkben.

KIRÁLY ERZSÉBET

Rimay János *Írásai* Ács Pál szövegkiadása

A kötet fontosságát aligha kell bizonygatnom. Rimay János művei Radvánszky Béla 1904. évi kiadása óta még nem jelentek meg önálló, a nagyközönség számára készült kiadásban. A már régóta beszerezhetetlen 1955-ös Eckhardt Sándor-féle kritikai kiadás fölött pedig mára eljárt az idő. Az utóbbi évtizedekben rendkívül megerősödő Balassi-kutatók – mintegy mellékesen – számos új eredménnyel gazdagították a barát és tanítvány Rimay költői életművének szövegfilológiáját is. A Balassi Kiadó által feltámasztott Régi Magyar Könyvtár sorozat első darabjaként most megjelent kötet – bár természetesen nem kritikai kiadás – többet nyújt, mint amit egy modern, népszerű kiadástól elvárni szokás. A sajtó alá rendező Ács Pálnak kényszerűségből több helyen is a forrásokig kellett visszanyúlnia. Fontos, koncepcionális változtatása Eckhardthoz képes, hogy Ács megpróbál – az *Epicédium* mellett – két másik, a szerző szándékára visszavezetett ciklust is rekonstruálni. A szövegek elrendezése nála a következő: a Balassi-epicédium, összeolvasztva a töredék apológia, és a Darholcz Kristófhhoz címzett ajánlás; a Balassi-elógium és a tervezett Balassi-kiadás előszava; a Balassi-kódex-beli szerelmes énekek; megkomponált, istenes versgyűjtemény; a Madách–Rimay kódexek versei; gyűjteményen kívül fennmaradt énekek; Rimaynak tulajdonított versek; hét irodalmi levél; a három meditáció. A Darholcz-levélhez Pirnát Antal készített új, jobban követhető, irodalmi igényű fordítást. A gyakori latin szövegbetétekhez egyébként is sok helyütt a korábbinál pontosabb fordítás készült; az idősödő Rimaynak a gyermeke születéséről a szécsényi

református papnak küldött szép beszámolót Csonka Ferenc fordította újra. A kétes hitelű versek között helyet kapott három, Eckhardtnál nem szereplő szöveg is. A Bolygó János név alatt írott pasquillus feltűnően elűt a kötet egyéb darabjaitól, Rimaynak tulajdonítása az életmű egészének kontextusában most kevésbé meggyőző.

A versek beosztásával kapcsolatban feltehető néhány kérdés: valóban ebben a formában tervezhette a szerző eredetileg az *Epicédium* kiadását? A Balassi-kódex harminckét számozott darabot számláló tömbjéből kiemelve a vallásos tárgyú verseket, a maradékot tekinthetjük-e önálló ciklusnak? Az ún. megkomponált versgyűjtemény szövegének és szerkezetének rekonstruálása esetében nem volna-e hasznos a lőcsei 1671-es kiadás mellett – az újabb Balassi-filológia javaslatának megfelelően – a kassai 1665-ös edíciót is figyelembe venni? A cikluson kívüli verseket, az egyszerűség kedvéért, nem lehetne-e közös fejezetbe osztani, és a kétes hitelűek közül bátran beemelni az oevre-be az „Ednehány szóm vagyom...” kezdetűt?

Az apparátus terjedelme és álapossága jóval meghaladja a népszerű kiadások átlagát. Dicsérendő újdonság a dallamok kottájának közlése. A rövid kronológia összeállításánál határozottan állást lehetett volna foglalni az 1573-as születési év mellett. Az utószó jó bevezető a Rimay-kutatás még sok megoldatlan problémát rejtő világába. A jegyzetekben adja talán a legtöbb újdonságot a sajtó alá rendező. Értékes, filológiai jelentőségű magyarázatokkal, hozzávetésekkel hozza közelebb Rimay sokszor rendkívül nehezen értelmezhető, a próza esetében egyenesen obskurus stílusát. A nyelvi szövegmagyarázatok mellett poétikai, hatástörténeti, és az utóéletre vonatkozó megfigyeléseket is kapunk. Nincs

értelme a jegyzetek arányain, mélységén vitatkozni, hiszen a jegyzetelés szubjektív műfaj, a szöveggondozó művekről és szerzőről alkotott egyéni víziójának lenyomata. Helyenként talán a kevéssé kategorikus megfogalmazás indokoltabb lett volna. Például az ismert „nyomozzon balhát hón” kifejezésben az utolsó szó biztosan 'hónaljat' jelent? Az „Óh, szép drága zálag...” kezdetű, bűnbocsánatért esdő énekben indokolatlan asztrológiai utalásokat keresgélni. Rimay gazdag idézet- és utalásanyagának azonosítása eseténként kissé elnagyolt.

A kötet legvitathatóbb része a szövegkritika. A jegyzetekkel ellentétben itt sokkal több bátorságra lett volna szükség. Egyetlen példát szeretnék csupán kiragadni. Rimay talán legismertebb, legtöbbet idézett versének első sorában Ács Pál – saját elveinek is ellent mondva – mechanikusan követi Eckhardt Sándort, aki a nyomtatott kiadások szövegét Madách Gáspár másolata alapján emendálta: „Bálint *nevezetben* ki voltál Balassa”. Így él ez ma is a köztudatban, holott ez a változat elrontja Rimay briliáns, manierista metaforáját. A Balassi családnev és a drágakő, rubin jelentésű a régiségben használatos balás szó kapcsolatára Szabó Géza hívta föl a figyelmet. (A *balázs-rubin* megnevezés ma is használatos ékszerek között.) Így érthető csak a versszak második felének utalása is a balassa-kő csiszolt *élite*. A szakasz helyesen, szerintem:

Bálint *nemzetedben* ki voltál Balassa,
Munkádot kiadom, hogy minden szem lássa:
De élit elmédnek, nem vélem kaphassa,
Kinek Apollónál nem volt tanulása.

A felsorolt hiányosságokhoz képest a kiadás értékei sokkal jelentősebbek. Sajnos a kötet tipográfiája és nyomdai kiállítása nem méltó igazán a tartalomhoz. Az én recenziós példányom a lapozgatás, jegyzetelés közben máris elhasználdott, szétesett. Remélhetőleg nem kell évtizedeket várunk egy új Rimay-kiadásra.

(Balassi Kiadó, Budapest, 1992.)

ORLOVSZKY GÉZA

Egy magyar „poeta minor”
*Emlékkönyv Nadányi Zoltán születésének
 századik évfordulóján*

Az évfordulók nem az ünnepeltnek, hanem az ünneplőknek fontosak. Az irodalom történetében különösen megsokszorozódik egy-egy jubileum szerepe. Tanulságos múltidézésen, köteles önvizsgálaton túl minden emlékezés újabb alkalom egy lezárult írói mű életben tartására.

A százesztendőös Nadányi Zoltánra ugyancsak ráfért az ünnepi figyelem. Nem mintha költészete avult volna el. Az olyan líra, mint az övé, nem napi igényű, nem rövid távra szól. A könyvkiadás bánt kissé mostohán Nadányival. Népszerűbb dalnokaink egyike volt, tán még ma is az, de ki merné biztos állítani? Hiszen így járnak nálunk a költők. Ha a szélesebb olvasóközönség körében kedveltek, az akadémikus kegyelet magasát már nem érik el. A történeti „fejlődés” ívébe nem illeszthető, jelentéktelennek ítélt szerzőket szinte csak ötletszerűen, alig-alig jelentetik meg haláluk után. Nem csoda, ha előbb-utóbb csökken az

érdeklődés, apad az olvasói szeretet. S ha már a versbaráttal sikerült elfeledtetni egykori kedvencét, okkal hivatkozhat arra a terjesztés, hogy a könyvet senki sem kéri a boltokban, nincs iránta kereslet. Ily módon tűnt el polcainkról Berda József, Devecseri Gábor, Dutka Ákos, Heltai Jenő, Zelk Zoltán kötete is. Szó szerint létkérdés tehát, hogy az úgynevezett kerek évfordulókon, például a századik születésnapon, az utókor méltó kiadvánnyal tisztelegjen írástudói emléke előtt. Nadányi munkásságának hűségese kutatója, Bakó Endre mint a pályakép megrajzolója sem felejtette el a centenáriumot. Az ő szerkesztésében, átfogó igényű tanulmányával jelent meg a költőnek szentelt Emlékkönyv.

Romlandó, hamar hulló örökséget hagyományoznak a kisebb költők, a *poeta minor* megtestesítői? Bizony, meglehet. De nélkülük a nagyobbak, a „korszakos” alkotók sincsenek. Indokolatlan is állandóan történelmi mércével mérni, főleg valamely rettenetes eszmeáramlathoz nem idomuló alkat esetén. Ha minduntalan ez a célkitűzés lebeg messzeséget kémlelő szemünk előtt, könnyen beleeshetünk abba a csapdába, hogy számonkérünk olyat, ami egy életmű szellemétől teljességgel idegen. A jó lírikus ismeri saját képességeit. Lehetőségeihez igazítja teremtő akaratát. S talán éppen ebben rejlik Nadányi sikerének titka. Nem törekedett megváltó útmutatások megfogalmazására, nem habart újszerű, sznobok és kékharisnyák által sem értett versbeszédet. Pedig ugyancsak míves mester volt. Műgond, formaművészet jellemzi. Nem írt sorsot faggató „nagy” verset, csupán szép költeményt, apró remeket. Jobban kedvelte a „kisvilágot”, mint a komor kérdéseket. Költői színtereivel, témáival az elérhetőt, a *közelit* kereste. Nézte a bihari tájat, akárcsak testőr-elődje, Bessenyei, s mennyi

részletet látott abban! A kisvárosi életérzés egyik megszólaltatója, de a vidéki Magyarország világa kettős fénytöréssel szüremlett verseibe. A kisvárosi környezetben egyszerre érzékelt a fullasztó kisszerűséget és az otthonosság rendjét. Emberléptékű városban lakni, polgári kényelemben, valóra váltható vágyakkal, kívülről szemlélni és ábrázolni a visszasságokat, fölébük nőni – íme, az egyik Nadányi Zoltán. A másik, ezenközben, levegő után kapkod és szemben a kicsinyes viaskodásokkal, méltatlan helyzetek sokaságával, iróniába burkolja, humorral oltja a szenvedést.

Nadányi lemond az egyetemes összefüggések távlatos felvetéséről. Meg sem kísérli azt, látóterét önmaga korlátozza. A természet meghitt színeiben gyönyörködik. Szívében örök szerelem lángja. Költészetének fő vonása a nő kultusza, a folytonos igény a női szépségre. A szerelem itt valóban azonos költészettel, étellel is. A szerelem életelemmé válik Piripócson, az elviselhetőség érzését kölcsönzi, az egyetlen létmód lesz a kapcsolatok sivatagában. A szerelem mint létezési lehetőség? Piripócs mint társadalmiság? A *poeta minor* számára lényegesebb, hogy apró tüneményeket ragadjon meg. Versei nem közgondolatokat pótolnak kíméletlen bírálatok vagy leleplező-mozgósító kiáltványok helyett. Mégis, számos művében a kimondhatatlant kísérti, az illanót fogja a maradandóság hálójába. Miként Kosztolányi „megfogott” mindent, mi örök: lepkéket, álmot, rémest, édeset.

A *pillanat* motívumai ezért szövik át a Nadányi-sorokat. Huszadik századi rokokó bontakozik ki abból, ahogyan természeti képeit festi. A pillangó röptét, a hullámok lány mozgását, a hópehely táncát, a rózsaszírom csipkés vonalát. Az élet kis eseményeit kerek egészé alakítja, s a zárt

történetformálással kiemeli a köznapiságból. Epikus mozzanat érvényesül az élmények balladásításában. Kisvárosi nagy tragédiákról halkán beszél. Ezek a csendes válságok magukon viselik szülőhelyük bélyegét, a kisváros levegőtlenességét, amelyben még az igazán mély szomorúságok, fájdalmak is lefokozódnak, elfojtódnak. Rendkívüliségükkel is belesimulnak a sivárságba. A lélek nyugtalanságát mégsem zaklattott, tépett mondatok jelzik, hanem a költemények különös „toldalékai”, melyekkel a versíró „kiszól” a szövegből. Furcsa zárásai utalnak erre a kísérteties *Ez az a hely*, az *Elbagy a szerencse*, a *Gyere csónakázni* címűekben, ahol a keserűség, a harag, az égő szenvedély váratlan fordulatként eredményezi a felkiáltó befejezést. Stílári bajjal, a nyelvi kifejezés alkalmatlanságával vádolja a háborút, az iszonyat korszakát, amikor „Rosszak voltak a szavak”.

Nadányi sohasem titkolta, hogy megőrizte a gyermeki szemlélet naivitását, a rácsodálkozás tulajdonságát. Az egykori kisfiút felnőttként is magában élőnek tudta. A kisgyermek-motívum felbukkanása bizonyítja ezt, s a magánembert alkotásra készítő őszintesége és sérülékenysége. A gyakorlott nőhódító, a modern trubadúr – nem oly meglepő ez sem – kisfiú-lelkű, ártatlan szándékú férfi volt. Igazi poéta azzal vált belőle – lírai tehetségén túl –, hogy megtalálta műformáját, amely a legteljesebb összhangban állt alkatával. Az érzelmes ének, az egynemű szellemiséget, egységes hangulatot árasztó vers, a *dal* lett valódi műfaja. A magyar sanzon fejedelmi asztaltársaságának alapító tagjai közé tartozik. Vannak lírájának erőtlenebb eszközei, halványabb megoldásai, fáradt rímei, ahol „esik” a vers. Dallama ott szárnyal, ahol nem akar mást, nem akar többet, mint amit szándékosan szűkre vont tárgya enged, amit az élmény, az

érzelem kínál. Találunk néhol túlrাজolt képeket, de a forma fegyelme általában megvédi a bőbeszédűségtől. Ha ismétél, tudatos ismétlődés az, mely poétikai kötőanyagként tartja a szerkezetet. A legtöbb verse esztétikai minőségében *bájos*, a szó aranyos-arányos jelentésében és a hajdani bájoló énekekre, bűvös igékre utalva egyaránt, a Kosztolányi által említett szóvarázs értelmében is. Jelképpé, ars poeticává nő egyik költeményében az *Aranypiros pillangó*, mely nem árt senkinek, semminek, csak csillog és lebeg, létezése maga a könnyedség. A természet fényűzése, szelidség és szépség, gyönyörködtet csupán, „ártatlanul és színesen”. Amit Nadányi látott, amire ő rámutatott, amiben ő hitt, azok nem fennkölt igazságok, magasztos eszmék, nemes üdvtanok. Enyésző élmények inkább, felesleges tapasztalatok. Csak élni nem lehet nélkülük, s ha lehetne is, semmiképp sem érdemes.

Az ő helye – ha mindenáron valamilyen történeti sorba kellene állítani – ott van Sárközi György, Erdélyi József mellett, Áprily és Dsida Jenő között. A Körös-vidék szülötte, akire a felnevelő táj után Nagyvárad izgatott légköre hat, később a bihari látkép mozdulatlanúsága keríti hatalmába. Vidéki költő volt, mégis az egész magyar irodalomé. Okkal vélhette feladatának Bakonszeg közössége és a berettyóújfalui Bihari Múzeum, hogy emlékeztessen a tetszhalálban tartott poeta minor – a *kisebb*, de nem *kis* költő – értékeire. A mai olvasó sem feledheti az *Éjfeli zsoltár*, a *Július*, a *testőr*, az *Aranypiros pillangó*, az *Ezüstkert*, az *Ilona*, a *Nők a tetőkön*, a *Körmenet* szerzőjét. Egy merülő életmű életre keltése teszi jelentős vállalkozássá az Emlékkönyvet. Bár az emlékkönyvek, a műfaj törvénye szerint, eleve vegyes összetételűek – emlékezéseket, kritikákat, tanulmányokat

tartalmaznak –, e centenáriumi kötet kínálata még változatosabb. Nemcsak bevezető értekezés, életrajzi vázlat böngészhető benne a kortársi méltatások előtt, valamint alapos személyi bibliográfia (készítette Héthy Zoltán), hanem a Nadányi-líra is, komoly terjedelmű, értő válogatással. A szerkesztő Bakó Endre munkája remélhetőleg kézzel fogható érvként járul hozzá Nadányi utóéletéhez. Ahhoz, hogy Nadányi Zoltán végleg elfoglalja az őt megillető helyet az olvasók szívében és az irodalomtörténet-írás zordon rendszerében.

(Bakonszegi Polgármesteri Hivatal, 1992)

FRÁTER ZOLTÁN

A költő köznapi környezetben Bakó Endre: *Tóth Árpád a debreceni porban*

Számíthat-e irodalomtörténetési érdeklődésre egy olyan „dokumentumriport”, mint a Bakó Endréé? Úgy vélem, igen. A szerző ugyanis mértéket tudva nem többre vállalkozik, mint hogy megjelenítse Tóth Árpád debreceni életét és utóéletét: azt a köznapi közeget, amiből vétetett, amiben ott élt, s amire életművében reflektált. „Az alacsony köznapi környezet” és „a líra szűz hárfateste” közötti „irdatlan távolság” ellentmondását már exponálta Déry Tibor, akit Bakó *A Debreceni Nagy Újságnál* című fejezetben idéz: „Elcsodálkozva, sőt megütközve figyeltem, hogy a költő mily meglepő otthonosan, simán, könnyedén mozog az alacsony köznapi környezetben, hová elképzelhetetlen Helikonjából ideiglenesen leereszkedett. Még a társasági viccet is megér-

tette [...] Egy csöppnyi gúnnyal, de bennfentesen, még malackodni is tudott, persze mértéket tartva. Megint csak meglepetten figyeltem fel [...], a költő mily jogon lépi át az irdatlan távolságot a líra szűz hárfateste s a körúti humor sarki szajhaviccei között?” A „dokumentumriporter” ehhez érvényesen és szűkszavúan csak azt teszi hozzá: „De hiszen Arany János is átlépte!” Érvényesen: gondoljunk csak a kőrösi boros kvaterkázások vaskos tréfálkozásaira; szűkszavúan: mert Bakó nem irodalomtörténetet ír, hanem Tóth Árpád debreceni életének színhelyeit, helyzeteket és szereplőit eleveníti meg. (Lebeg azért előtte mintamű: Kardos László 1922-ben megjelent kis könyve Ady debreceni indulásáról: *A huszonegy éves Ady Endre.*)

Ez a megelevenítés igazán sikerült. A szerzőt nemcsak irodalomértése és szinte titkolt irodalomtörténeti tájékozottsága, hanem a Debrecen-tudományban és különösen a sajtótörténetben való otthonossága predestinálja erre. Ahogy Bakó a debreceni szerkesztőségeket megidézi, a lapokat karakterizálja, az kivált szakszerű és ihletett teljesítmény. Hogyne lenne az, hiszen professziójára nézve maga is gyakorló szerkesztő. A debreceni por, a köznapi közeg elsősorban ez a helyi sajtóvilág, aztán a színház és környéke, továbbá a debreceni irodalmi körök nagyot akaró provincializmusa. (Tisztelet a sokszor kivételt jelentő Ady Társaságnak.) Korábbi feldolgozások után Bakó Endre korántsem csak színesen összefoglal, hanem új adalékokkal teszi élesebbé a köznapi képet. Figyelmeztet például alig ismert és nem idézett művek lelőhelyeire: egy értékes Oláh Gábor-interjúra vagy arra, ami a kritikai kiadásból is hiányzó információ, hogy Tóth Árpád két tréfás verse – amely „műfajnak Ady nyomdokán haladva hovatovább nagymeste-

révé vált a debreceni sajtóban” – eddig számon nem tartott helyen is megjelent. Debrecen sajtójában Tóth Árpád ekkortájt *Arpetto* és *Torpedó* néven tündökölt, és csak úgy ontotta a lírai „fejhíreket”, bökverseket, kroki- és kabarérímeket. Csokonai és a kollégiumi diákköltészet után a debreceni versben kötelező a lehetőleg tiszta rím. Ezt gyakorolja nap mint nap, ezt kalapálja finom csengésűre Tóth Arpetto-Torpedó Árpád, hogy aztán „a líra szűz hárfatesté”-hez nyúlva Vitéz Mihály és Arany János magasában lehessen folytatója annak a virtuóz debreceni hagyománynak, ami még Nadányi költészetében is triumfusra képes.

A tiszta rím becsületére – tudjuk meg Bakó Endre dokumentumriportjából – Debrecenben a legköznapiabb irodalmiság képviselői is vigyáztak. Példának okáért bizonyos Simon István „debreceni tanító, aki a századforduló idején a Bugyi Sándor-történeteket írta, s meglehetősen sikereket aratott velük. Az *Én és a lú* például közkedvelt olvasmánya volt az újságolvasó társadalomnak”. Ez a tanító-poéta Simon az új Rímkovács. 1909. október 26-án, abból az alkalomból, hogy Tóth Árpád is szerepelt a Nyugat debreceni felolvasóestjén, *Levél Tóth Árpádhoz* címmel úgy köszöntötte a város hírességét, hogy a *Tavaszi holdtölte* formáját igyekezett utánózni:

Vén szemeimben megcsillan a régi tűz;
Rég elfeledett dalok újra búgnak . . .
Foszló képzelet . . . Hisz játékot űz
Velem a te sodró aranypatakod . . .
Vége már mindennek; Bugyinak, lúnak.

Úgy este merül fel előmben sok emlék:
 Mikor még jókedvvel döcögött Bugyi,
 Mikor még nagy cipók valának a zsemlék,
 Mikor Te rajzoltál . . . Emlékszel, ugy-i?

Fürdeni fenn fénybe', napsugárözönbe',
 Mint Te, jó öcsém vagy miként Blériot . . .
 Hej! ti már tudjátok, hogy a nappal szembe
 Nézni és szilajon repülni mér' jó?

Bocsánatot kérek az idézetért, de különleges esetről van szó. „A líra szűz hárfatestén” kipengetett dal, a *Tavaszi boldtölte* „gesunkenes Kulturgut”-ként még születése esztendejében travesztálódik, köznapi környezetbe süllyed, elegyedik a debreceni porral. Ez a Simon préceptor azonban, akinek Bugyi Sándor-történeteit afféle parlagi göregáborságoknak képzelem, megtanulta a debreceni kollégiumban, ahol hat osztályt végzett, hogy egy debreceni travesztációban előírás az igényes rím: tűz–űz, búgnak–lúnak, Bugyi–ugyi, törpén–körtén. A Bugyi-sztorik mestere még a *Blériot–mér' jó* összecsendítésre is képes, alig három hónappal azt követően, hogy a francia pilótafenomén 1909. július 25-én átrepülte a La Manche csatornát. *Ugyi és lú, Blériot és mér' jó*: mi minden hevert a debreceni porban!

Ezt a port nyelte Tóth Árpád is, azonosulván a köznapi közeggel. Bakó szerint „jól ismerte a debreceni népies szubkultúra »termékeit«: a pornográf mondákat, vicceket, fordulatokat is, ahogy „a kroki-versek” utalásai bizonyítják. Lejjebb azonban nem merült: egyetlen rímében utánozta a civisbeszédet (nízz–víz); kifejezetten „tartózkodott a debre-

ceni nyelvjárás használatától, akárcsak Juhász Gyula a szege-ditől”.

Tóth Árpád Debrecen-élménye mélyebb gyökérzetű és áttételesebb, semminthogy nyelvjárási beszüremlések szí-nezhetnék. Szabó Magda, aki a legpontosabb elemző látlele-tekét készítette két Tóth Árpád-versről, a *Tavaszi holdtölte* „debreceniségét” nem annyira a Tisza- és Hortobágy-allú-ziókban látja, mint inkább abban, hogy a „Foszló violák, halovány puha nárcisz” sor virágai „Földi János és Csokonai kerti növényei”. Szabó Magda *A vén zsványt* tekinti „debrecenibb” versnek, noha ebből teljesen hiányzik a topográfiai hitelesítés. „Karakterisztikusabb és árulkodóbb ez, mint mikor akácvirágot emleget, régi iskolájára emlékezik, Cso-konait idézi, vagy hajdani kocsmáit, szerelmeit [. . .] Eves a kikopott haramia sebe, tiszta a szív, mórest tanul az öreg, kenet csorog megalázott szájáról, az élet meg cudar – ezek nem Tóth Árpád jellegzetes szavai, ez hajdú stilisztika . . .”

Foszló violák, puha nárciszok, pillekönnyű rímek: ez a debreceni Helikon irodalmi öröksége. Az érdekesebb „hajdú stilisztikát” Debrecen porában és pusztái szelében ismerte meg Tóth Árpád – tehetem hozzá Bakó Endre dokumen-tumriportjához Szabó Magdának, a „holtig haza” klassziku-sának tanúságtételét.

(Phoenix Könyvek, Debrecen, 1992)

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN